Περιεχόμενα

Εισαγωγή στην ελληνική έκδοση 11
Χαρά Καραγιαννοπούλου

1. Εισαγωγή 15
Jeffrey Haynes

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ › ΠΑΓΚΟΣΜΙΕΣ ΘΡΗΣΚΕΙΕΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ

2. Βουδισμός και Πολιτική 29
Peter Friedlander

3. Χριστιανισμός
Προτεσταντισμός 51
Paul Freston

4. Η Καθολική Εκκλησία και ο Καθολικισμός
στην Παγκόσμια Πολιτική 87
Allen D. Hertzke

5. Ο Κομφουκιανισμός Άνωθεν και Κάτωθεν 115
Michael D. Barr

6. Ινδοϊσμός 139
James Chiriyankandath

7. Ισλάμ και Ισλαμισμός 159
Andrea Teti και Andrea Mura

8. Σιιτικό Ισλάμ και Πολιτική 189
Mohammad Nafissi

9. Ιουδαϊσμός και Κράτος 217
Shmuel Sandler

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ › ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΚΑΙ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ

10. Εκκοσμίκευση και Πολιτική 241
Steve Bruce

11. Θρησκευτικοί Φονταμενταλισμοί 263
Jeffrey Haynes

12. Θρησκεία και Κράτος 287
John Madeley

13. Έχει Πράγματι Σημασία ο Θεός, και αν Ναι, ο Θεός Ποιου;
Θρησκεία και εκδημοκρατισμός 315
John Anderson

14. Θρησκεία και Πολιτικά Κόμματα 345
Payam Mohseni και Clyde Wilcox

15. Θρησκεία και Κοινωνία των Πολιτών 377
David Herbert

16. Θρησκευτική Δέσμευση και Κοινωνικοπολιτικές Στάσεις
Υπάρχουν διαφορετικά μοτίβα διαφοροποίησης
μεταξύ μουσουλμάνων και χριστιανών; 401
Thorleif Pettersson

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ › ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ

17. Εντάσσοντας τη Θρησκεία στη Θεωρία
των Διεθνών Σχέσεων 439
Jonathan Fox

18. Θρησκεία και Εξωτερική Πολιτική 471
Jeffrey Haynes

19. Διεθνικοί Θρησκευτικοί Δρώντες και Διεθνείς Σχέσεις 495
Giorgio Shani

20. Θρησκεία και Παγκοσμιοποίηση 517
David Wessels

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟ › ΘΡΗΣΚΕΙΑ, ΑΣΦΑΛΕΙΑ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

21. Περί της Φύσης της Θρησκευτικής Τρομοκρατίας 545
Adam Dolnik και Rohan Gunaratna

22. Πρόληψη Συγκρούσεων και Οικοδόμηση της Ειρήνης 559
Atsuhiro Katano

23. Θρησκεία και Γυναίκες
Θρησκευτικός εθελοντισμός των γυναικών του Καναδά:
συμπόνια, διασυνδέσεις και συγκρίσεις 585
Brenda O'Neill

24. Θρησκεία και Διεθνής Ανάπτυξη 615
Gerard Clarke

25. Αλλάζοντας το Κλίμα του Θρησκευτικού Διεθνισμού
Οι ευαγγελικές αντιδράσεις στο φαινόμενο της υπερθέρμανσης
του πλανήτη και στον ανθρώπινο πόνο 645
Noah J. Toly

Οι συγγραφείς του τόμου 669

Εισαγωγή στην ελληνική έκδοση

Χαρά Καραγιαννοπούλου

Για περίπου τρεις αιώνες, κοινωνικοί επιστήμονες και στοχαστές –όπως οι August Comte, Herbert Spencer, Emile Dukheim, Karl Marx, Frederich Engels, Athnony F.C. Wallace– διαμήνυαν *τον θάνατο της θρησκείας*. Η εκβιομηχάνιση, η αστικοποίηση και ο αυξανόμενος ορθολογισμός αναμένονταν να καταφέρουν ένα θανάσιμο πλήγμα στη θρησκεία και τη θρησκευτικότητα. Ως εκ τούτου, η βεβαιότητα της παρακμής της θρησκείας αποτελούσε τον κυρίαρχο λόγο στην πρώιμη φάση της νεωτερικότητας.

Όμως η εμπειρία της ύστερης νεωτερικότητας υποχρέωσε σε αναθέωρηση αυτής της θέσης. Η δράση της θρησκείας στο «πολιτικό» περιβάλλον ήταν πλέον αδιαμφισβήτητη. Η Ιρανική Επανάσταση (1979), η ανατροπή του Σομόζα και η επικράτηση των Σαντινίστας στη Νικαράγουα (επίσης το 1979), η εκλογή του Reagan στην προεδρία των ΗΠΑ με την υποστήριξη της χριστιανικής δεξιάς και η συνεπακόλουθη επιρροή της στην εσωτερική και εξωτερική πολιτική της χώρας στη δεκαετία του 1980, αλλά και η ανατροπή του κομμουνιστικού καθεστώτος στην Πολωνία, με τη συμβολή του πάπα Ιωάννη Παύλου Β΄ και της Καθολικής Εκκλησίας (1989), εισάγουν τη θρησκεία στο οπτικό πεδίο της πολιτικής (εθνικής και διεθνούς). Το «δόγμα της εκκοσμίκευσης» αποδυναμώθηκε επιπλέον με την κατάρρευση του κομμουνισμού στα κράτη του ανατολικού μπλοκ. Όλοι οι μελετητές, ανεξάρτητα από τις διαφορετικές απόψεις τους για τον βαθμό της διάβρωσης που υπέστη η θρησκεία στις χώρες του ανατολικού μπλοκ κατά τη διάρκεια του κομμουνιστικού καθεστώτος και τον βαθμό της θρησκευτικότητας σε αυτές μετά την πτώση του, συμφωνούν ότι η θρησκεία έκανε δυναμική επανεμφάνιση στον εκεί δημόσιο χώρο. Η δε 11η Σεπτεμβρίου και το τρομοκρατικό χτύπημα στη Νέα Υόρκη αποτέλεσε μια άνευ προηγουμένου πρόκληση στην αντίληψη ότι η θρησκεία ανήκει στην ιδιωτική σφαίρα και η πολιτική στη δημόσια.

Η θρησκεία, λοιπόν, στη φάση της ύστερης νεωτερικότητας και ο προβληματισμός γύρω από τον ρόλο της στην εθνική και διεθνή πολιτική καταλαμβάνουν μεγάλο χώρο στη δημόσια συζήτηση και διάγουν περίοδο αναβίωσης και «δη-

μόσιας ακμής». Εκτός όμως από μετα-εκκοσμικευτική εποχή (δηλαδή περίοδος επανεμφάνισης της θρησκείας και αναγνώρισης της δυναμικής της), η ύστερη νεωτερικότητα γίνεται αντιληπτή κυρίως ως παγκοσμιοποίηση, γεγονός που ωθεί στην απομάκρυνση από το κρατοκεντρικό διακρατικό διεθνές σύστημα (state-system) και στην υιοθέτηση ενός ερμηνευτικού μοντέλου πολλαπλών δρώντων (mixed-actor model), το οποίο κατατάσσει μεν τα κράτη στην κατηγορία των κύριων δρώντων, αναγνωρίζει όμως την ύπαρξη και άλλων παικτών, μεταξύ αυτών και των θρησκευτικών αρχηγών και κοινοτήτων. Γίνεται πλέον αισθητή η ανάγκη της (θεωρητικής και πρακτικής) διαχείρισης της διαρκούς ανάπτυξης των διασυνοριακών ή διεθνικών (transnational) ροών και ανταλλαγών (ανθρώπων, προϊόντων, πληροφοριών, ιδεών), γεγονός που καθιστά τα κρατικά σύνορα «πορώδη» και αυξάνει την αλληλεξάρτηση και διασύνδεση των κρατών αλλά και των ατόμων. Μελετητές και πολιτικοί οδηγούνται στη συνειδητοποίηση ότι το διεθνές σύστημα λειτουργεί περισσότερο ως «διεθνής κοινωνία» (μέρος της οποίας είναι και οι πιστοί) που έρχεται αντιμέτωπη με συλλογικά διλήμματα (collective dilemmas).

Αυτές οι διαπιστώσεις ωθούν τους ερευνητές πολλών επιστημονικών πειθαρχιών, μεταξύ αυτών και τους διεθνολόγους, στη μελέτη του ρόλου της θρησκείας (ή καλύτερα των θρησκειών) στη συνύπαρξη και τη διασύνδεσή της με την πολιτική σε όλα τα επίπεδα άσκησής της.

Η ελληνική έκδοση του ανά χείρας τόμου εντάσσεται στο ευρύτερο πλαίσιο της μελέτης των σχέσεων θρησκείας και πολιτικής, που απασχολεί, με διαρκώς αυξανόμενο ενδιαφέρον, την επιστημονική κοινότητα. Ευελπιστεί να εμπλουτίσει την ελληνόγλωση βιβλιογραφία προσφέροντας ένα βιβλίο που χαρτογραφεί τους χώρους συνάντησης θρησκείας και πολιτικής, και παρουσιάζει με εποπτικό τρόπο τόσο τους θεωρητικούς προβληματισμούς όσο και τα εμπειρικά δεδομένα. Το βιβλίο είναι εύληπτο και αποτελεί εγχειρίδιο αναφοράς για όσους/ες (φοιτητές/ήτριες και ευρύ κοινό) ενδιαφέρονται να αποκτήσουν μια διαθρησκειακή και πολυπρισματική θέαση αυτής της σχέσης.

Η επιστημονική επιμέλεια του βιβλίου βασίστηκε στην αρχή του σεβασμού του πρωτότυπου κειμένου. Η ορολογία ήταν ιδιαίτερα απαιτητική και έτυχε μεγάλης προσοχής. Διαμεσολαβημένοι όροι και έννοιες που προϋποθέτουν εξειδικευμένη γνώση συνοδεύονται από αποσαφηνιστικές υποσημειώσεις.

Το γεγονός ότι προσεγγίζει τις πολυσχιδείς σχέσεις θρησκείας και πολιτικής από διαφορετικές οπτικές, μελετά τη διαμόρφωση και έκφανσή τους σε διαφορετικά επίπεδα (από το υπο-εθνικό ως το διεθνές), συζητά ακανθώδη ζητήματα που προκύπτουν στο πλαίσιό τους και μεταφέρει τον θεωρητικό αναστοχασμό δίχως να παραλείπει την αναφορά σε εμπειρικά δεδομένα, θέτει ποικίλες προκλήσεις.

Στην ενδιαφέρουσα, προκλητική και πολύμηνη πορεία προς την ολοκλήρωση αυτής της επιμέλειας είχα την τύχη να έχω «συνοδοιπόρους» τους καλούς φίλους και συναδέλφους Νίκη Παπαγεωργίου, Σωτήρη Ρούσσο και Δημήτρη Χρυσοχόου, οι οποίοι αφιέρωσαν χρόνο και πρόσφεραν πρόθυμα τις εξειδικευμένες γνώσεις τους, δίχως ασφαλώς να ευθύνονται για τυχόν αστοχίες των οποίων φέρω την αποκλειστική ευθύνη.

Ευχαριστίες επίσης θα πρέπει να απευθυνθούν στους συναδέλφους του Τμήματος Διεθνών, Ευρωπαϊκών και Περιφερειακών Σπουδών του Παντείου Πανεπιστημίου και ιδιαίτερα του Τομέα Διεθνών Σχέσεων, που μου έδωσαν την ευκαιρία να ασχοληθώ με τη διδασκαλία ενός μαθήματος το οποίο άπτεται της θεματικής του ανά χείρας βιβλίου. Το ενδιαφέρον των φοιτητών/τριών και οι ερωτήσεις και ανησυχίες τους κατέστησαν ορατή την ανάγκη επιμέλειας της ελληνόγλωσης έκδοσής του.

Εκτός όμως αυτών, ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω στους δύο διευθυντές της σειράς «Διεθνείς Σχέσεις», τους Ανδρέα Γκόφα και Δημήτρη Καιρίδη, οι οποίοι μου εμπιστεύτηκαν την επιστημονική επιμέλεια αυτού του απαιτητικού βιβλίου, δίνοντάς μου έτσι την ευκαιρία να ανατρέξω στις γνώσεις θρησκειολογίας των πανεπιστημιακών μου χρόνων και να εμβαθύνω στους επίκαιρους προβληματισμούς.

Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω τη μεταφράστρια Λουκρητία Μακροπούλου για τη συμβολή της, αλλά και την Αναστασία Σακελλαρίου για τις εύστοχες παρατηρήσεις της και διορθώσεις του ελληνόγλωσσου κειμένου.

Τέλος, ευχαριστώ τη Χρύσα Ξενάκη και την Έφη Ρούμπουλα, αλλά και το υπόλοιπο προσωπικό των εκδόσεων Πεδίο, για την υπομονή και την άριστη συνεργασία.

Εισαγωγή

Jeffrey Haynes

Πριν από τον 18ο αιώνα και τον συνακόλουθο σχηματισμό και ανάπτυξη του σύγχρονου (κοσμικού) διεθνούς συστήματος κρατών, η θρησκεία υπήρξε καθοριστικός παράγοντας στη συχνή πρόκληση πολιτικών συγκρούσεων μεταξύ κοινωνικών ομάδων. Ωστόσο, μετά την υπογραφή της Ειρήνης της Βεστφαλίας το 1648 και τη συνακόλουθη ανάπτυξη συγκεντρωτικών κρατών, αρχικά στη Δυτική Ευρώπη και στη συνέχεια μέσω της ευρωπαϊκής αποικιοκρατίας στα περισσότερα μέρη του υπόλοιπου κόσμου, η πολιτική σημασία της θρησκείας μειώθηκε σημαντικά και στο εσωτερικό της Ευρώπης και διεθνώς.

Ωστόσο, στις αρχές του 21ου αιώνα ο ρόλος της θρησκείας αναζωπυρώνεται – αποκτώντας συχνά πολιτικοποιημένη μορφή. Η τάση αυτή υπήρξε ιδιαίτερα αισθητή κατά την περίοδο που ακολούθησε τα χρόνια του Ψυχρού Πολέμου (δηλαδή από τα τέλη της δεκαετίας του 1980), κυρίως μεταξύ των αποκαλούμενων «παγκόσμιων θρησκειών» (Βουδισμού, Χριστιανισμού, Κομφουκιανισμού, Ινδοϊσμού, Ισλαμισμού και Ιουδαϊσμού). Πάρα πολλοί παρατηρητές, λαμβάνοντας υπόψη σημαντικά γεγονότα αυτής της χρονικής περιόδου, εστιάζουν στην Ιρανική Επανάσταση των ετών 1978-1979 – καθώς σηματοδοτεί την «επανεμφάνιση» της θρησκείας (στη συγκεκριμένη περίπτωση, του σιιτικού Ισλάμ) ως σημαντικού πρωταγωνιστή στα πολιτικά δρώμενα του Ιράν, χώρας που, αντίστοιχα με την Τουρκία, με την πλειοψηφία που τη διακρίνει στους σουνίτες μουσουλμάνους, υιοθέτησε προ δεκαετιών ένα κοσμικό μοντέλο ανάπτυξης δυτικής προέλευσης.

Από τα τέλη της δεκαετίας του 1970, επισημαίνονται πολυάριθμα άλλα παραδείγματα της αυξανόμενης πολιτικής επίδρασης της θρησκείας – με τη μονομερή εξαίρεση της Ευρώπης, κυρίως του δυτικού τμήματός της. Η Ευρώπη αποτελεί κατά το μάλλον εξαίρεση, διότι οι περισσότερες χώρες που ανήκουν σε αυτή την περιφέρεια του κόσμου είναι σήμερα ιδιαίτερα κοσμικές, με τη θρησκεία να εξωθείται από τη δημόσια ζωή. Ωστόσο, μεταξύ των «ανεπτυγμένων» χωρών και περιφερειών, η θέση της Ευρώπης έρχεται σε αντίθεση με

αυτήν των ΗΠΑ όσον αφορά το ζήτημα της θρησκείας. Οι περισσότεροι από τους μισούς Αμερικανούς διαβεβαιώνουν ότι συμμετέχουν τακτικά στις θρησκευτικές λειτουργίες, ποσοστό που είναι τρεις ή τέσσερις φορές υψηλότερο του αντίστοιχου ευρωπαϊκού. Επιπλέον, οχτώ λέξεις –«In God We Trust» και «Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής»– εμφανίζονται σε όλα τα νομίσματα των Ηνωμένων Πολιτειών, και στα κέρματα και στα χαρτονομίσματα. Η συνεχιζόμενη δημοτικότητα και σημασία της θρησκείας στις Ηνωμένες Πολιτείες αποτελεί ως έναν βαθμό πολιτισμικό ζήτημα, το οποίο εν μέρει εκπορεύεται από τις αντιλήψεις των πρώτων αποίκων στη διάρκεια του 17ου και του 18ου αιώνα, πολλοί εκ των οποίων είχαν κοινό σημείο αναφοράς την προτεσταντική κουλτούρα της Αγγλίας (αγγλο-προτεσταντική κουλτούρα), γεγονός που αποτέλεσε σημαντικό πολιτισμικό παράγοντα μέχρι και σήμερα.

Σε άλλα μέρη του κόσμου, από τα τέλη της δεκαετίας του 1970 παρατηρήθηκε αυξημένη πολιτική εμπλοκή των θρησκευτικών παραγόντων στο εσωτερικό πολλών χωρών αλλά και διεθνώς. Αντικείμενο ιδιαίτερης προσοχής αποτελεί συχνά ο αποκαλούμενος «ισλαμικός φονταμενταλισμός», κυρίως στη Μέση Ανατολή, σε τέτοιο βαθμό που ο τυχαίος παρατηρητής ενδεχομένως να θεωρούσε ότι ολόκληρη η περιοχή βρίσκεται εν τω μέσω θρησκευτικών και πολιτικών πολώσεων μεταξύ Εβραίων και μουσουλμάνων. Αυτό συμβαίνει εν μέρει διότι και οι δύο ομάδες διεκδικούν την «κυριότητα» διαφόρων ιερών τόπων, συμπεριλαμβανομένης της Ιερουσαλήμ, ενώ η σύγκρουση μεταξύ τους είναι επίσης απόρροια της δεινής κατάστασης που έχει επέλθει από τις διαρκείς συρράξεις μεταξύ του Ισραήλ και των (κατά κύριο λόγο μουσουλμάνων) Παλαιστινίων. Παρατηρούνται και άλλα πολιτικά θέματα στην περιοχή –με πιο αξιοσημείωτο τον μεγάλο αριθμό μη δημοκρατικών κυβερνήσεων–, τα οποία έχουν με τη σειρά τους ενθαρρύνει την εκτεταμένη πολιτική ανάμειξη ποικίλων ισλαμιστικών ομάδων.[1] Οι ισλαμιστές δραστηριοποιούνται επίσης, *inter alia*, στην Αφρική, στην Κεντρική Ασία και στη Νοτιοανατολική και Ανατολική Ασία.

Παρ' όλα αυτά, δεν είναι μόνο οι ισλαμιστές που θέτουν πολιτικούς στόχους που σχετίζονται με τη θρησκεία. Στη θεσμικά κοσμική Ινδία υπάρχουν πρόσφατα σημαντικά παραδείγματα μαχητικού Ινδοϊσμού. Πολλά από αυτά σχετίζονται με τα επεισόδια* που συνέβησαν το 1992 στο τζαμί Babri Masjid στην πόλη Αϊόντια, χωρίς όμως να οφείλονται μόνο σε αυτά. Αυτό το γεγονός

* Στις 6 Δεκεμβρίου 1992 οργανώθηκε πολιτική συγκέντρωση στο τζαμί με συμμετοχή 150.000 εθελοντών ακτιβιστών, μελών των δύο σημαντικών κομμάτων BJP και VHP. Σημειώθηκαν βίαια επεισόδια στη συγκέντρωση, με αποκορύφωμα την κατεδάφιση του τζαμιού, με συνεπακόλουθες ταραχές τους επόμενους μήνες μεταξύ ινδοϊστών και μουσουλμάνων της περιοχής, που κόστισαν τη ζωή σε περισσότερους από 2.000 ανθρώπους. (Σ.τ.Μ.)

ήταν κομβικό στον μετασχηματισμό του πολιτικού τοπίου της χώρας, στο σημείο που το πολιτικό Bharatiya Janata Party (BJP), με χαρακτηριστικά «ινδοϊστικού φονταμενταλισμού», κατέλαβε γρήγορα εξέχουσα πολιτική θέση. Από τα μέσα της δεκαετίας του 1990, το κόμμα BJP υπηρέτησε αρκετές κυβερνήσεις συνασπισμού και έως τον Μάιο του 2004 –όταν έχασε δύναμη λόγω της ανάκαμψης ενός κοινοβουλευτικού κόμματος– υπήρξε το κορυφαίο κυβερνητικό κόμμα.[2] Επιπλέον, εβραϊκά θρησκευτικά κόμματα ήδη υπηρετούν τη θητεία τους στην κυβέρνηση του Olmert στο Ισραήλ, ενώ η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία είχε ηγετικό ρόλο στην πρόσφατη επιστροφή στη δημοκρατία, μεταξύ άλλων, στην Πολωνία, τη Νότια Αφρική και σε αρκετές χώρες της Λατινικής Αμερικής. Με λίγα λόγια, υπάρχουν αναρίθμητα παραδείγματα που αναδεικνύουν την πρόσφατη ανάμειξη της θρησκείας στην πολιτική σε διαφορετικά μέρη του κόσμου, και σε εγχώριο και σε διεθνές πλαίσιο.

Οι δημόσιες συζητήσεις σχετικά με την τρέχουσα πολιτική σημασία της θρησκείας εστιάζουν επίσης σε διάφορα ζητήματα που μπορούν να συγκεντρωθούν υπό τον τίτλο: «Θρησκεία, Ασφάλεια και Ανάπτυξη». Το στοιχείο που τις τοποθετεί στην ίδια ομάδα είναι η κοινή τους ανησυχία για τον αντίκτυπο της θρησκείας σε ζητήματα συγκρούσεων και ανάπτυξης, καθώς και τα αποτελέσματά τους. Μεταξύ αυτών των συζητήσεων μπορεί να επισημανθεί η αμφιλεγόμενη θέση του Samuel Huntington σχετικά με τους «συγκρουόμενους πολιτισμούς», όπου θρησκεία και πολιτισμός αποτελούν αποφασιστικούς παράγοντες. Άλλοι όμως εστιάζουν την προσοχή τους στη δυνατότητα της θρησκείας να βοηθήσει στην επίλυση πολιτικών συγκρούσεων και να αποτελέσει κορυφαίο παράγοντα για την επίτευξη ειρήνης. Υπάρχουν επίσης μελετητές που επικεντρώνονται στην επίδραση της θρησκείας στις διαφορετικές εκδηλώσεις της τρομοκρατίας και, πιο γενικά, στην περίοδο του «Πολέμου κατά της Τρομοκρατίας» που ακολουθεί τα γεγονότα της 11ης Σεπτεμβρίου (γνωστού σήμερα ως «Διαρκούς Πολέμου»), καθώς και στη σημασία που έχει η θρησκεία για τη βελτίωση της θέσης των γυναικών. Τέλος, εμφανίστηκε στο προσκήνιο μια νέα αντιπαράθεση που σχετίζεται με τη θρησκεία: ο διάλογος για τη σχέση «θρησκείας και επιστήμης» όσον αφορά τη σχετική επιστημονική αξία της θεωρίας της εξέλιξης του Δαρβίνου και της θεωρίας του «ευφυούς σχεδιασμού».

Εν συντομία, διάφοροι θρησκευτικοί φορείς και παράγοντες εμπλέκονται σήμερα σε ποικίλα πολιτικά ζητήματα και αντιπαραθέσεις. Για πολλούς σχολιαστές, αυτή η «επιστροφή» της θρησκείας είναι ταυτόχρονα καινοφανής και απρόσμενη: μέχρι πρόσφατα, φαινόταν ότι οι θρησκευτικοί φορείς μπορούσαν με ασφάλεια να αγνοηθούν και στην πολιτική και στις διεθνείς σχέσεις, διότι θεωρούνταν αμελητέοι ως ομάδα. Σήμερα, ωστόσο, κυβερνήσεις, αναλυτές και παρατηρητές θα συμφωνούσαν όλοι ότι οι συνθήκες έχουν αλλάξει ποικιλο-

τρόπως. Το παρόν βιβλίο εξετάζει την πρόσφατη «επιστροφή» της θρησκείας στα πολιτικά δρώμενα και στις διεθνείς σχέσεις.

Προσεγγίζει δε τα ζητήματα με τον ακόλουθο τρόπο: Το πρώτο τμήμα αποτελείται από οχτώ δοκίμια υπό τον συλλογικό τίτλο: «Θρησκείες του κόσμου και πολιτική», με την παρουσίαση των ακόλουθων θρησκειών: Βουδισμός, Χριστιανισμός: Προτεσταντισμός, Χριστιανισμός: Καθολικισμός και Καθολική Εκκλησία, Κομφουκιανισμός, Ινδοϊσμός, Σουνιτικό Ισλάμ, Σιιτικό Ισλάμ και Ιουδαϊσμός. Ο γενικός στόχος είναι να επεξηγηθεί ο ισχυρισμός ότι τα τελευταία χρόνια, σε όλο τον κόσμο, καθεμία από αυτές τις θρησκευτικές παραδόσεις ενεπλάκη για ποικίλους λόγους σε διάφορα πολιτικά ζητήματα και αντιπαραθέσεις.

Στο δεύτερο μέρος, το ενδιαφέρον στρέφεται στη σχέση μεταξύ «θρησκείας και διακυβέρνησης». Τα επτά δοκίμια που συγκροτούν αυτό το τμήμα αναφέρονται στα ακόλουθα ζητήματα: εκκοσμίκευση και πολιτική, θρησκευτικοί φονταμενταλισμοί, θρησκεία και κράτος, θρησκεία και δημοκρατία, θρησκεία και πολιτικά κόμματα, θρησκεία και κοινωνία των πολιτών και θρησκευτική δέσμευση και κοινωνικοπολιτικοί προσανατολισμοί.

Το τρίτο μέρος ασχολείται με το ζήτημα της «θρησκείας και των διεθνών σχέσεων» και αποτελείται από τέσσερα δοκίμια: θρησκεία και θεωρία των διεθνών σχέσεων, θρησκεία και εξωτερική πολιτική, θρησκευτικοί διεθνικοί δρώντες και πολιτική, και θρησκεία και παγκοσμιοποίηση.

Το τελευταίο μέρος του εγχειριδίου συγκροτούν πέντε κεφάλαια που επεξεργάζονται το γενικό θέμα «θρησκεία, ασφάλεια και ανάπτυξη» και περιλαμβάνουν τα ακόλουθα ζητήματα: τρομοκρατία, πρόληψη συγκρούσεων και οικοδόμηση της ειρήνης, θρησκεία και φύλο, αναπτυξιακή βοήθεια με βάση την πίστη, και θρησκεία, κλιματική αλλαγή και ανθρώπινος πόνος.

Με λίγα λόγια, ο γενικός στόχος του εγχειρήματος είναι να προσφέρει μια ξεκάθαρη επισκόπηση σχετικά με το τι συμβαίνει επί του παρόντος στην αλληλεπίδραση μεταξύ θρησκείας και πολιτικής, σε εσωτερικό και σε διεθνές επίπεδο, αναφορικά με πλήθος ζητημάτων.

Μελετώντας τη γενικότερη και πιο σύνθετη σχέση μεταξύ θρησκείας και πολιτικής στον σύγχρονο κόσμο, σε αυτό το βιβλίο καταδεικνύεται ότι, ανεξάρτητα από το ποια θρησκευτική παράδοση μελετάται, πολλές θρησκευτικές ιδέες, εμπειρίες και πρακτικές επηρεάζονται ιδιαίτερα από τις συνέπειες της παγκοσμιοποίησης και στο επίπεδο της πολιτικής και σε αυτό των διεθνών σχέσεων. Οι συνέπειες της παγκοσμιοποίησης ενθαρρύνουν πολλές θρησκείες να υιοθετήσουν νέα ή να ανανεώσουν τα παλαιότερα προγράμματά τους σε σχέση με διάφορες θρησκευτικές, κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές υποθέσεις. Ενθαρρύνουν, επίσης, πολλά θρησκευόμενα άτομα, οργανισμούς και κινήματα να ασχοληθούν όχι μόνο με τα τοπικά και εθνικά ζητήματα, αλλά να

εστιάσουν την προσοχή τους στο περιφερειακό και διεθνές περιβάλλον. Σε πολλές περιπτώσεις, τα ζητήματα που απασχολούν αναφέρονται σε δύο γενικές κατηγορίες: *κοινωνική ανάπτυξη και ανθρώπινα δικαιώματα* και *συγκρούσεις και επίλυση συγκρούσεων*.

Κοινωνική ανάπτυξη και ανθρώπινα δικαιώματα

Οι περισσότερες αναλύσεις που έχουν θέμα τους τη σχέση πολιτικής και θρησκείας εστιάζουν την προσοχή τους σε οικονομικά, κοινωνικά ή/και πολιτισμικά ζητήματα, συμπεριλαμβάνοντας το οικονομικό φάσμα και την κοινωνική και πολιτισμική σημασία που έχουν οι δραστηριότητες των πολυεθνικών επιχειρήσεων (Transnational corporations – TNCs). Η τοποθέτηση αυτή οδηγεί συχνά στην αντίληψη ότι οι πολυεθνικές επιχειρήσεις αποσπούν οικονομική δύναμη και από τις κυβερνήσεις και από τους πολίτες. Η αντίληψη αυτή περιλαμβάνεται στο πλαίσιο όλων όσα εκλαμβάνονται ως βασικά μειονεκτήματα της οικονομικής παγκοσμιοποίησης: την προφανή μαζική φτωχοποίηση των ήδη φτωχών, ιδιαίτερα στον αναπτυσσόμενο κόσμο. Υπό αυτές τις συνθήκες, πολλοί θρησκευτικοί οργανισμοί που ενδιαφέρονται να διορθώσουν τις προαναφερθείσες ανισότητες εστίασαν την προσοχή τους σε νέα κατεύθυνση, στρέφοντας το ενδιαφέρον σε ποικίλα κοινωνικά, οικονομικά ζητήματα και ζητήματα ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η νέα κατεύθυνση εκδηλώνεται με διαφορετικούς τρόπους, στους οποίους περιλαμβάνονται: οι καινούργιοι θρησκευτικοί φονταμενταλισμοί, η υποστήριξη δράσεων κατά της παγκοσμιοποίησης, για παράδειγμα οι διαμαρτυρίες κατά των Παγκόσμιων Οργανισμών Εμπορίου, καθώς και οι προσπάθειες για οικονομική δικαιοσύνη μεταξύ Βορρά/Νότου. Με λίγα λόγια, η πρόσφατη ανταπόκριση των θρησκευτικών δρώντων στην παγκοσμιοποίηση συμπεριέλαβε την έμφαση στα κοινωνικά ζητήματα, εκδηλωμένη με ποικίλους τρόπους, υπερβαίνοντας τα στεγανά αυτού που θα μπορούσε να ονομαστεί «εκκλησία» ή, γενικότερα, «θρησκευτική» ζωή.

Η τάση αυτή ακολουθείται όλο και περισσότερο σήμερα σε διαθρησκειακό επίπεδο. Τα τελευταία χρόνια, διάφορα διαθρησκειακά φόρα επιδίωξαν να στρέψουν την προσοχή σε ζητήματα κοινωνικής ανάπτυξης και –κατ' επέκταση– σε θέματα ανθρωπίνων δικαιωμάτων μέσω της εστίασης σε αυτά σε διαθρησκειακό επίπεδο. Για παράδειγμα, υπάρχει ο γνωστός Διαθρησκειακός Διάλογος για την Ανάπτυξη (World Faiths Development Dialogue – WFDD), πρωτοβουλία που, με την ενθάρρυνση της Παγκόσμιας Τράπεζας, θέλησε να εντοπίσει τις περιοχές σύγκλισης διαφορετικών θρησκειών όσον αφορά την αναπτυξιακή τους ατζέντα. Κοινό τόπο για πολλούς αποτέλεσε η ανάπτυξη σχέ-

σεων βοήθειας και αλληλεγγύης, η αρμονική συνύπαρξη με τη γη και η ζωτικής σημασίας αλλά –κατ' ανάγκη περιορισμένη– συμβολή της υλικής ανάπτυξης στη βελτίωση και ικανοποίηση του ανθρώπου.

Η ομιλία της Katherine Marshall, ανώτερου στελέχους της Παγκόσμιας Τράπεζας, τον Απρίλιο του 2005 ήταν ιδιαίτερα σημαντική επειδή έδωσε έμφαση στην άποψη ότι η Παγκόσμια Τράπεζα δεν θεωρεί πλέον «ότι η θρησκεία και η κοινωνικοοικονομική ανάπτυξη ανήκουν σε διαφορετικές σφαίρες, και ότι αποδίδουν καλύτερα όταν οι ρόλοι τους είναι διακριτοί – ούτε καν όταν δραστηριοποιούνται σε διαφορετικά εγχειρήματα». Η παρατήρηση αυτή βασιζόταν στην παραδοχή ότι σε όλο τον κόσμο και οι θρησκευτικοί οργανισμοί και οι αντίστοιχοι κοσμικοί που ασχολούνται με την ανάπτυξη συχνά έχουν αντίστοιχα ενδιαφέροντα: πώς να βελτιώσουν (1) το πεπρωμένο των φτωχών ως προς τα υλικά αγαθά, (2) την κοινωνική θέση όσων υποφέρουν από κοινωνικό αποκλεισμό και (3) το ανεκπλήρωτο ανθρώπινο δυναμικό στο πλαίσιο της κατάφωρης αναπτυξιακής πόλωσης στο εσωτερικό χωρών και μεταξύ κρατών. Ως προς το τελευταίο, η Παγκόσμια Τράπεζα αποδέχεται σήμερα ότι αυτό έχει ανακύψει εν μέρει λόγω της πολωτικής επίδρασης της παγκοσμιοποίησης (Marshall 2005). Η ομιλία της Marshall τόνισε επίσης ότι, ενώ κατά το παρελθόν η Παγκόσμια Τράπεζα αντιλαμβανόταν τη θρησκεία ως ασχολούμενη κυρίως «με τα του άλλου κόσμου» και ως υιοθετούσα την «άρνηση των επίγειων» θεμάτων, σήμερα γίνεται αποδεκτό ότι η θρησκεία μπορεί να παίξει σημαντικό ρόλο στην επίτευξη αναπτυξιακών στόχων για εκατομμύρια ανθρώπους, ιδιαίτερα στον αναπτυσσόμενο κόσμο. Η Παγκόσμια Τράπεζα αναγνωρίζει ακόμα ότι ζητήματα «ορθού» και «λάθους», όπως και εκείνα που συνδέονται με την κοινωνική και οικονομική δικαιοσύνη, κατέχουν κεντρική θέση στη διδασκαλία *όλων* των παγκόσμιων θρησκειών (δηλαδή του Βουδισμού, του Χριστιανισμού, του Ινδοϊσμού, του Ισλάμ και του Ιουδαϊσμού). Η επίδραση αυτής της συνειδητοποίησης είναι σημαντική στην ανάδειξη: (1) του πόσο σχετικά περιθωριακές είναι οι περισσότερες τρέχουσες εκδηλώσεις του θρησκευτικού φονταμενταλισμού, ενώ (2) την ίδια στιγμή ενδεχομένως όλο και αυξάνεται η πιθανότητα να στραφούν σε διάφορες μορφές θρησκευτικού φονταμενταλισμού οι άνθρωποι που βρίσκονται σε μειονεκτική θέση συγκριτικά με εκείνους που είναι ευτυχισμένοι και ασφαλείς στις υπό ανάπτυξη θέσεις τους.

Τα τελευταία χρόνια φαίνεται ότι οι τακτικές «Συναντήσεις των Ηγετών» απηχούν αυτούς τους προβληματισμούς και συγκαλούνται προκειμένου να διευκολύνουν τους θρησκευτικούς ηγέτες στην προσπάθειά τους να συζητήσουν αυτά τα ζητήματα. Μια τέτοια συνάντηση διοργανώθηκε στο Καντέρμπερι στην Αγγλία, τον Οκτώβριο του 2002, με οικοδεσπότες τον James Wolfensohn, τότε πρόεδρο της Παγκόσμιας Τράπεζας, και τον Dr George Carey, επικεφαλής τότε

των ανά τον κόσμο Αγγλικανών, με 70 εκατομμύρια περίπου μέλη. Ο κύριος στόχος της συνάντησης ήταν να συνενώσει σημαντικό αριθμό ηγετών «από τις παγκόσμιες κοινότητες πιστών, από κομβικούς οργανισμούς για την ανάπτυξη, καθώς και από τον κόσμο της ψυχαγωγίας, της φιλανθρωπίας και του ιδιωτικού τομέα». Η συνάντηση, συνδεόμενη με τους Αναπτυξιακούς Στόχους της Χιλιετίας που ανακοινώθηκαν το 2000, με στόχο να επιτευχθούν ως το 2015, έθεσε ως κεντρικά θέματα συζήτησης: τη φτώχεια, το HIV/AIDS, το φύλο, τις συγκρούσεις και την κοινωνική δικαιοσύνη. Οι συμμετέχοντες αποδέχτηκαν ότι τα ζητήματα που αφορούν το HIV/AIDS, τις συγκρούσεις, το φύλο, το διεθνές εμπόριο και την παγκόσμια πολιτική συνδέουν κατηγορηματικά και απερίφραστα όλες τις χώρες του κόσμου και τους ανθρώπους –πλούσιους και φτωχούς– σε μια παγκόσμια κοινότητα. Ένα άλλο κεντρικό θέμα αποτέλεσε η δυϊστική επίδραση της παγκοσμιοποίησης, με τη διαφοροποιητική επίδραση που επιφέρει σε πλούσιες και φτωχές χώρες. Η συνάντηση έφερε στην επιφάνεια την αυξανόμενη αίσθηση θρησκευτικής ομοψυχίας, η οποία υπογραμμίζει την επείγουσα ανάγκη να αναπτυχθούν από κοινού η ευθύνη και η συνεργασία προκειμένου να αντιμετωπιστούν τα συλλογικά προβλήματα που αντιμετωπίζει η ανθρωπότητα. Ωστόσο, είναι καίριας σημασίας να μετακινηθούμε από τη συζήτηση στη δράση: χρειάζεται να γίνουν εξίσου πολλά για να προχωρήσουμε από την από κοινού έκφραση της θρησκευτικής ομοψυχίας για την αντιμετώπιση των κοινών αναπτυξιακών προβλημάτων στην υλοποίηση πρακτικών εφαρμογών, συμπεριλαμβάνοντας τη συνεργασία μεταξύ του κόσμου της θρησκείας και αυτού της ανάπτυξης, για να αντιμετωπιστούν μείζονα αναπτυξιακά ζητήματα (Marshall & March 2003).

Συγκρούσεις και επίλυση συγκρούσεων

Το δεύτερο θέμα που αναδεικνύεται στα κεφάλαια αυτού του βιβλίου συνδέεται κι αυτό με τις συνέπειες της παγκοσμιοποίησης: η εμπλοκή της θρησκείας στις συγκρούσεις, καθώς και στην επίλυσή τους σε διάφορα μέρη του κόσμου. Το σημείο εφόρμησης της ανάλυσής μας ως προς αυτό το θέμα σχετίζεται με την επισήμανση ότι η παγκοσμιοποίηση αναδεικνύει και ενθαρρύνει τον θρησκευτικό πλουραλισμό. Αλλά οι θρησκευτικές αντιδράσεις ενδέχεται κι αυτές να είναι διαφορετικές. Αυτό συμβαίνει διότι κάποιες θρησκείες, συμπεριλαμβανομένου του Ιουδαϊσμού, του Χριστιανισμού και του Ισλάμ (αυτές που είναι και γνωστές ως «θρησκείες της Βίβλου», επειδή σε κάθε περίπτωση η εξουσία τους εκπορεύεται κατά κύριο λόγο από ιερά κείμενα, στην πραγματικότητα από παρόμοια κείμενα), ισχυρίζονται αυτό που ο Kurtz αποκαλεί «αποκλειστικές

αιτιολογήσεις για το τι εστί πραγματικότητα». Αυτό, με άλλα λόγια, σημαίνει ότι μόνο *οι δικές τους* θρησκευτικές πεποιθήσεις κρίνονται από τους υποστηρικτές τους ως *αληθινές* (Kurtz 1995: 238).

Καθώς η παγκοσμιοποίηση καταλήγει στην αυξανόμενη αλληλεπίδραση μεταξύ ανθρώπων και κοινοτήτων, η συνέπεια δεν είναι μόνο ότι αυξάνονται οι πιθανότητες να γίνουν συχνές οι συναντήσεις μεταξύ διαφορετικών θρησκευτικών παραδόσεων, αλλά επίσης ότι το αποτέλεσμα αυτών θα έχει ποικίλες εκβάσεις: κάποιες θα συνυπάρξουν αρμονικά, ενώ άλλες όχι. Μερικές φορές το αποτέλεσμα είναι αυτό που ο Kurtz έχει αποκαλέσει «συγκρούσεις αρχών» (culture wars) (Kurtz 1995: 168). Αυτό μπορεί να συμβεί διότι η κοσμοθεωρία της κάθε θρησκείας ενθαρρύνει διαφορετική έκφραση της πίστης και διαφορετικά πρότυπα σε σχέση με ποικίλες περιοχές, στις οποίες ανήκουν η οικογένεια, ο νόμος, η εκπαίδευση και η πολιτική. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα οι συγκρούσεις μεταξύ ανθρώπων, εθνικών ομάδων, κοινωνικών τάξεων και εθνών να είναι δυνατόν να περιγραφούν με θρησκευτικούς όρους. Θρησκευτικές συγκρούσεις αυτού του τύπου φαίνεται συχνά «να προσλαμβάνουν εντυπωσιακές διαστάσεις αντίστοιχες με τη μάχη του καλού ενάντια στο κακό» (Kurtz 1995: 170). Αυτό θα μπορούσε να σημειωθεί σε σχέση με κάποιες θρησκευτικές μειονότητες που μπορεί να θεωρούν ότι η υπαρξιακή τους θέση –για παράδειγμα, μουσουλμανικές μειονοτικές κοινότητες στην Ταϊλάνδη, στο Ηνωμένο Βασίλειο, στη Γαλλία, στις Φιλιππίνες και στην Ινδία– είναι σε απογοητευτικό βαθμό αποδυναμωμένη εξαιτίας πραγματικής ή θεωρούμενης πίεσης από τις πλειοψηφούσες θρησκευτικές κοινότητες –τους βουδιστές στην Ταϊλάνδη, τους χριστιανούς στη Βρετανία, στη Γαλλία και στις Φιλιππίνες, και τους ινδοϊστές στην Ινδία– να συμμορφωθούν στους κανόνες και στις αξίες της θρησκευτικής και πολιτισμικής πλειοψηφίας.

Υπάρχουν πολλά παραδείγματα ανάμειξης της θρησκείας στις πρόσφατες και τρέχουσες εθνικές και διεθνείς συγκρούσεις. Για παράδειγμα, η σταθερότητα και η ευημερία στη Μέση Ανατολή είναι καθοριστικής και κεντρικής σημασίας για την επίτευξη της ειρήνης και την εξάλειψη της φτώχειας στην περιοχή. Ωστόσο, η κατάσταση στη Μέση Ανατολή είναι εμβληματική όσον αφορά τη θρησκεία – εν μέρει γιατί η περιοχή αποτελεί τη γενέτειρα των τριών μεγάλων μονοθεϊστικών θρησκειών του κόσμου (Χριστιανισμού, Ισλάμ και Ιουδαϊσμού). Αυτό δεν έχει ως συνέπεια μόνο το κληροδότημα της κοινής παράδοσης, αλλά και της σύγκρουσης – μια σύνθετη σχέση με επιπτώσεις κατά τα πρόσφατα χρόνια και σε χώρες τόσο μακρινές, όπως είναι η Ταϊλάνδη, οι Φιλιππίνες, η Ινδονησία, οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Βρετανία. Η ειρήνη στην περιοχή θα μπορούσε ενδεχομένως να επιτευχθεί μέσω συλλογικών προσπαθειών μεταξύ διαφορετικών θρησκευτικών φορέων, όπου μαζί με εξωτερικούς θρησκευτικούς

και κοσμικούς οργανισμούς, για παράδειγμα από την Ευρώπη και τις Ηνωμένες Πολιτείες, να συνεργάζονταν για την ανάπτυξη ενός νέου μοντέλου ειρήνης προκειμένου να βοηθήσουν τη Μέση Ανατολή να ξεφύγει από αυτό που πολλοί βλέπουν ως ατέρμονο κύκλο συγκρούσεων με αφορμή τη θρησκεία. Σε γενικές γραμμές, τα παραπάνω υποδηλώνουν ότι η θρησκεία μπορεί να είναι στενά συνδεδεμένη, και όχι μόνο στη Μέση Ανατολή, *και με* τις διεθνείς συγκρούσεις και την παράτασή τους *και* με τις προσπάθειες επίλυσης αυτών των συγκρούσεων. Με άλλα λόγια, όσον αφορά τις πολλές σε αριθμό διεθνείς συγκρούσεις, η θρησκεία μπορεί να παίξει σημαντικό, ακόμα και θεμελιώδη ρόλο, συμβάλλοντας με ποικίλους τρόπους, για παράδειγμα στο πώς αυτές εντείνονται, πώς δρομολογούνται ή πώς οδηγούνται στην επίλυση. Επιπλέον, είδαμε επίσης ότι η θρησκεία έπαιξε σημαντικό ρόλο στην επίλυση συγκρούσεων σε άλλα μέρη του κόσμου, μεταξύ των οποίων η Νότια Ασία (κυρίως στην Ινδία και το Πακιστάν) και η Αφρική (για παράδειγμα, σε σχέση με τον εμφύλιο πόλεμο στο Σουδάν που έληξε πρόσφατα). Παρατηρήσαμε επίσης την εμπλοκή της στον εμφύλιο της Σρι Λάνκα, που ακόμα σιγοβράζει, ανάμεσα στην ινδοϊστική μειονότητα των Tamil και τη βουδιστική πλειονότητα των Sinhalese.

Με λίγα λόγια, η θρησκεία γίνεται όλο και πιο σημαντικός παράγοντας όσον αφορά τη σχέση της με την πολιτική και τις διεθνείς σχέσεις σε πάρα πολλά μέρη του κόσμου, θα ήταν ωστόσο λάθος να εστιάσει κανείς μόνο στη σύνδεσή της με τις συγκρούσεις. Αν θα το κάναμε αυτό, θα σήμαινε ότι παραβλέπουμε τις πολλές πρόσφατες και τρέχουσες περιπτώσεις όπου η θρησκεία ενεπλάκη στις προσπάθειες επίλυσης συγκρούσεων. Από την άλλη πλευρά, αποτελεί γεγονός ότι πολλές πρόσφατες διεθνείς συγκρούσεις έχουν θρησκευτικά ερείσματα που μπορούν να επιτείνουν το μίσος και τη βία και να καταστήσουν τις συγκρούσεις ιδιαίτερα δυσεπίλυτες. Ο Hans Kung, διαπρεπής θεολόγος της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας, ισχυρίζεται ότι:

> οι πιο φανατικές, οι σκληρότερες πολιτικές συγκρούσεις είναι εκείνες που χρωματίστηκαν, εμπνεύστηκαν και νομιμοποιήθηκαν από τη θρησκεία. Αυτό δεν σημαίνει ότι το νόημα κάθε πολιτικής σύγκρουσης πρέπει να περιοριστεί στο θρησκευτικό πλαίσιο, αλλά ότι πρέπει να ληφθεί σοβαρά υπόψη το γεγονός ότι οι θρησκείες έχουν από κοινού την ευθύνη για την επίτευξη ειρήνης στον διχασμένο και εμπόλεμο κόσμο μας.
>
> (Hans Kung, όπως αναφέρεται στο Smock 2004)

Αυτού του τύπου το σκεπτικό αποτυπώνεται στην αμφιλεγόμενη θεωρητική θέση του Samuel Huntington (1993, 1996) για τη «σύγκρουση των πολιτισμών», ζήτημα που προκάλεσε διεθνείς συζητήσεις, ιδιαίτερα μετά τα γεγονότα της 11ης Σεπτεμβρίου. Η θέση αυτή θεμελιώθηκε στην άποψη του Huntington

ότι η παγκόσμια τάξη απειλείται από μια σοβαρή «πολιτισμική» απειλή που έγινε ιδιαίτερα εμφανής μετά τον Ψυχρό Πόλεμο. Οι ρίζες της άποψης αυτής θεμελιώνονται στην ιδέα ότι υπάρχουν ανταγωνιστικοί μεταξύ τους πολιτισμοί των οποίων οι συγκρούσεις επηρεάζουν ποικιλοτρόπως τα αποτελέσματα των διεθνών σχέσεων. Από τη μία πλευρά, υπάρχει η «Δύση» (κυρίως η Βόρεια Αμερική και η Δυτική Ευρώπη) με αξίες και πολιτική κουλτούρα που εκ των πραγμάτων βασίζονται στις αντιλήψεις του δημοκρατικού φιλελευθερισμού και της ιουδαιο-χριστιανικής θρησκείας. Αντιλήψεις που θεωρείται ότι δίνουν έμφαση στην ανεκτικότητα, στη μετριοπάθεια και στην κοινωνική συνοχή. Από την άλλη, υποτίθεται ότι υπάρχει ένας συνασπισμός φημολογούμενων «αντι-δημοκρατικών», κυρίως μουσουλμανικών, χωρών, που πιστεύεται ότι βρίσκονται σε αντιπαράθεση με τη Δύση.

Ωστόσο, το προβληματικό σημείο στη θέση του Huntington είναι ότι στην πραγματικότητα δεν υπάρχουν «πολιτισμοί» που δρουν πολιτικά ή σε επίπεδο διεθνών σχέσεων με ενιαίο και μονοδιάστατο τρόπο. Αντίθετα, όπου κι αν κοιτάξουμε –για παράδειγμα, τις Ηνωμένες Πολιτείες, την Ευρώπη, το Ισραήλ, τις μουσουλμανικές χώρες της Μέσης Ανατολής–, το πιο αξιοσημείωτο είναι ο *πλουραλισμός* των πεποιθήσεων και των κανόνων συμπεριφοράς που είναι εμφανείς ακόμα και στους πολιτισμούς που υποτίθεται ότι παρουσιάζουν συνοχή και ομοιομορφία. Είναι χρήσιμο να υπάρχουν αυτές οι σκέψεις στον νου όταν σκέφτεται κανείς τον ρόλο της θρησκείας όσον αφορά τις συγκρούσεις στο εσωτερικό των χωρών και στο διεθνές περιβάλλον. Είναι σημαντικό να μην υπερεκτιμηθεί η δυνατότητα εμπλοκής της θρησκείας σε εκδηλώσεις βίας και συγκρούσεων μεγάλης κλίμακας – ιδιαίτερα εάν αυτό συνεπάγεται έλλειψη ενδιαφέροντος ή υποτίμηση της ανάμειξής της και της δυνατότητας να λειτουργήσει ως σημαντική πηγή για την επίλυση συγκρούσεων και την οικοδόμηση της ειρήνης. Είναι εξίσου σημαντικό να αναγνωριστεί ότι, ιδιαίτερα τα τελευταία χρόνια, πολυάριθμες θρησκευτικές προσωπικότητες, κινήματα και οργανισμοί έχουν ενεργό ανάμειξη στις προσπάθειες τερματισμού των συγκρούσεων και ενθάρρυνσης της συμφιλίωσης μεταξύ προγενέστερα εμπόλεμων ομάδων (Bouta et al. 2005). Το γεγονός αυτό υπογραμμίζει ότι διάφορες θρησκείες παίζουν συλλογικά κομβικό ρόλο στις διεθνείς σχέσεις και στη διπλωματία, συμβάλλοντας στην επίλυση συγκρούσεων και στην εγκαθίδρυση της ειρήνης. Η θεωρητική θέση για τη «σύγκρουση πολιτισμών» υπεραπλουστεύει τις αιτιακές συσχετίσεις μεταξύ θρησκείας και συγκρούσεων, κυρίως αγνοώντας σημαντικές εναλλασσόμενες μεταβλητές, μεταξύ αυτών οι πολυάριθμες προσπάθειες από διάφορες θρησκευτικές παραδόσεις να συμβάλλουν στην επίλυση συγκρούσεων και να θεμελιώσουν την ειρήνη. Όταν είναι επιτυχής ο ρόλος της στην επίλυση συγκρούσεων, η θρησκεία αποτελεί καθοριστικό παράγοντα σε ευρύ πεδίο

της ανθρώπινης ανάπτυξης, διότι, όπως αναφέρουν ο Ellis και ο ter Haar: «Η ειρήνη αποτελεί προϋπόθεση για την ανθρώπινη ανάπτυξη. Οι θρησκευτικές ιδέες διαφορετικής προέλευσης –εντόπιες θρησκείες, όπως και διεθνείς θρησκείες– παίζουν καθοριστικό ρόλο στη *νομιμοποίηση ή στην αποθάρρυνση χρήσης βίας*» (η έμφαση δική μου, Ellis & ter Haar 2004).

Σε γενικές γραμμές, τα κεφάλαια του παρόντος βιβλίου καθιστούν σαφές ότι η θρησκεία έχει επανεμφανιστεί σήμερα ως ένας σημαντικός εν-χώριος και διεθνής πολιτικός δρων. Αυτό εν μέρει ισχύει λόγω των όλο και πιο έντονων συνεπειών της παγκοσμιοποίησης, η οποία οδήγησε σε επέκταση των δικτύων, των πιέσεων και του ρόλου των εμπρόθετων φορέων δράσης μέσω των οποίων οι κανόνες συμπεριφοράς διαχύθηκαν και αλληλοεπέδρασαν διά μέσου και των διεθνικών και των διεθνών δικτύων και αλληλεξαρτήσεων. Το αποτέλεσμα είναι ότι οι θρησκευτικοί δρώντες διεκδικούν σήμερα πλήθος πολιτικών στόχων, εθνικών και διεθνών, που σε πολλές περιπτώσεις συνδέουν τους προβληματισμούς τους με τις οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές συνέπειες της παγκοσμιοποίησης.

Σημειώσεις

1. Ισλαμιστής ονομάζεται ο πιστός ή ο οπαδός του Ισλάμ, κάποιος ο οποίος μπορεί να προτίθεται να χρησιμοποιήσει ποικίλα πολιτικά μέσα για να επιτύχει θρησκευτικούς στόχους.
2. Το κοσμικό Κοινοβουλευτικό Κόμμα προέκυψε ως το μεγαλύτερο κόμμα μετά τις εκλογές του Απριλίου/Μαΐου 2004. Η ανάλυση των βουλευτικών θέσεων στο Κοινοβούλιο Lok Sabha της Ινδίας ήταν: Κοινοβουλευτικό Κόμμα και σύμμαχοι: 220, BJP και σύμμαχοι: 185, Άλλοι: 137.

Βιβλιογραφία

Bouta, T., Ayse Kadayifci-Orellana, S. and Abu-Nimer, M. (2005). *Faith-based Peace-building: Mapping and Analysis of Christian, Muslim and Multi-faith Actors*, The Hague: Netherlands Institute of International Relations.

Ellis, S. and ter Haar, G. (2004) *Religion and Development in Africa,* background paper prepared for the Commission for Africa.

Huntington, S. (1993). "The clash of civilisations?", *Foreign Affairs*, 72, 3, pp. 22-49.

Huntington, S. (1996). *The Clash of Civilizations*, New York: Simon and Schuster.

Kurtz, L. (1995). *Gods in the Global Village*, Thousand Oaks, CA: Pine Forge Press.

Marshall, K. (2005) "Faith and development: Rethinking development debates", June. Based on a presentation at the Conference on Religious NGOs and Development Institutions in Oslo, Norway, on 7 April.

Marshall, K. and March, R. (2003). *Millennium Challenges for Development and Faith Institutions*, Washington, DC: The World Bank.

Smock, D. (2004) "Divine intervention: Regional reconciliation through faith", *Religion*, 25, 4. Available at http://hir.harvard.edu/articles/ 1190/3/, accessed 1 September 2005.